

**ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ
ІМЕНІ ІВАНА БОБЕРСЬКОГО**

Кафедра економіки та менеджменту

Гуль І.Г

**ЕТАПИ ВИНИКНЕННЯ, СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ
ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ**

Лекція з навчальної дисципліни
«ОСНОВИ ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ»

Для студентів спеціальності 073 Менеджмент

«ЗАТВЕРДЖЕНО»
на засіданні кафедри економіки
та менеджменту
«___» _____ 202__ р. протокол №___
Зав. каф. _____ Н.Ф. Павленчик

Тема 2. ЕТАПИ ВИНИКНЕННЯ, СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ

План

- 2.1. Зародження економічних знань**
- 2.2. Меркантилізм, класична політична економія, марксистська політична економія**
- 2.3. Основні напрями сучасної економічної науки**
- 2.4. Розвиток економічної думки в Україні**

2.1. Зародження економічних знань

Сучасна економічна наука виникла не зразу, а пройшла в своєму розвитку ряд етапів.

Перші спроби вивчення окремих сторін економічних процесів відомі ще з праць стародавніх грецьких та римських мислителів, а також мислителів Стародавнього Єгипту, Китаю та Індії. Вони досліджували проблеми ведення домашнього господарства, землеробства, торгівлі, багатства, податків, грошей тощо.

Первісно економічна наука зародилася під назвою **«економія»** («*oikonomia*»). У перекладі з грецького **«економія»** означає мистецтво ведення домашнього господарства («*ойкос*» - дім, господарство, «*номос*» - учення, закон). Вперше цей термін ввів грецький поет Гесіод (VIII-VII ст. до н. е.), а в науковий оборот – давньогрецький філософ Ксенофонт (430-355 до н. е.). Дещо пізніше Аристотель (369-322 до н. е.) поділив науку про багатство на **економію** та **хремастику**. Під **економією** він розумів виробництво благ для задоволення людських потреб, а **хремастикою** («*хрема*» – майно, володіння) – мистецтво наживати достаток або діяльність, спрямовану на нагромадження багатства

Економічна наука як система понять про господарське життя, історично виникла значно пізніше під назвою **«політична економія»**. Автором цієї назви вважається французький економіст Антуан Монкретьєн який у 1615 р. видав твір «Закони суспільного господарства (Трактат політичної економії)».

Подальші змінами в реальному господарському житті суспільства сприяли розвитку предмету економічної науки. Саме бурхливий розвиток індустріалізації

виробництва та посилення ролі людського фактору на ринку в кінці XIX ст. стали приводом для заміни назви теоретичної економічної науки з «**політичної економії**» на «**економікс**» (від англ. *economics* - економіка, економічна наука). Широкого вжитку термін «**економікс**» набув після виходу в світ головної праці видатного англійського економіста, фундатора неокласичної економічної науки Альфред Маршалл, під назвою «Принципи економікс» (1890 р.). На відмінну від класичної політичної економії, де аналізувалися переважно причинно-наслідкові і генетичні зв'язки явищ та процесів в економіці пріоритет відводиться функціональним зв'язкам.

Модифікація назви економічної науки – «**економія** → **політична економія** → **економікс**» - не стала загальноприйнятою у світі практикою. Це можна пояснити шанобливим ставленням народів до своїх видатних учених, почуттям національної гордості за їхній внесок у скарбницю світової економічної науки. У Греції заведено найменувати економічну науку «**економією**», у Франції— «**політичною економією**», у США та Великій Британії— «**економікс**», а у Німеччині - **вченням про національне господарство** (назва запропонована німецькими ученими ще у середині XIX ст., сьогодні по-своєму є значущою). В Україні та в інших пострадянських країнах усю теоретичну економічну науку називають «**економічною теорією**».

Сьогодні похідним від терміну «**економія**» став термін «**економіка**», під яким розуміють:

- 1) сферу господарської діяльності (реальну економічну дійсність) певної країни, групи країн або всього світу;
- 2) сукупність економічних відносин між людьми у сфері виробництва, розподілу, обміну та споживання продукції, утворюючих певну економічну систему;
- 3) економічна наука, що вивчає національне господарство загалом, її регіонів та галузей;
- 4) галузь науки, що займається її пізнанням;
- 5) навчальну дисципліну (предмет), що викладається у закладах освіти.

Виходячи з цього можна сказати, що **економічна наука** – це сфера розумової діяльності людини, функцією якої є пізнання та систематизація об'єктивних знань про закони і принципи розвитку реальної економічної дійсності.

2.2. Меркантилізм, фізіократизм, класична політична економія, марксистська політична економія та маржиналізм

Економічна наука як система знань про сутність економічних процесів та явищ почала складатися лише в XVI-XVII ст., коли ринкове господарство стало набувати загального характеру.

Першою теоретичною школою, головним напрямом економічної політики і економічної думки був - **меркантилізм**. Представниками раннього меркантилізму були - У. Стаффорд (Англія), Г. Скаруффі (Італія). Пізній меркантилізм представляли - Т. Мани, Д. Юм (Англія), А. Серра (Італія), А. Монкретьєн (Франція). З меркантилізмом зв'язана, як вже згадувалось, поява терміну «політична економія». А сам термін «меркантилізм» походить від італійського слова «мерканте», що означає торговець, купець.

Прибічники цієї школи вважали основним джерелом багатства сферу обігу, торгівлю. Такі представлення на той час були не випадковими. Міжнародна торгівля приносила великі доходи. Тут приріст багатства був очевидним - товари як правило купувались в одній країні по низьких цінах, а продавались в інших по більш високих. Меркантилісти радили державі розвивати торгівлю, нагромаджувати золото в країні.

Критики меркантилізму справедливо відзначали, що під час торгівлі не виникає ніякого багатства, а проходить лише обмін грошей на товар і навпаки. При порушенні рівності в обміні багатство лише перерозподіляється на користь однієї з сторін. Коли ж обмін рівноцінний, то ніхто не може збагатитись. Погляди представників меркантилізму відображали інтереси торгової буржуазії в період первісного нагромадження капіталу.

Вслід за цим появилось теоретичне вчення **фізіократів** («фізіократія» в перекладі з грецької - влада природи). Засновником і главою фізіократичної школи був відомий французький політеконом Франсуа Кене, інші представники - А. Тюрго, В. Мірабо, Д. Норе.

Фізіократи виступили з рішучою критикою меркантилізму. На відміну від останніх, вони перенесли акцент досліджень безпосередньо на природу і виробництво. Фізіократи вважали, що джерелом багатства є виробництво, але лише одна його галузь - сільське господарство, де багатство виникає природнім шляхом і виглядає як дар природи. Вони доводили, що промисловість, транспорт і торгівля - безплідні сфери, а праця у цих сферах лише покриває витрати на їх існування і не прибуткова для суспільства.

Найбільш обґрунтовані відповіді на питання, які поставили, дала класична школа, або, як її ще називають, **англійська класична політекономія**. Її засновники Уільям Петті (1623-1687), Адам Сміт (1723-1790) і Давид Рікардо (1772-1823) зосереджують увагу на аналізі економічних явищ і закономірностей розвитку всіх сфер виробництва, прагнуть розкрити економічну природу багатства, капіталу, доходів, кредиту, обігу, механізму конкуренції. Вони доводять, що багатство нації виникає у матеріальному виробництві, причому в усіх його галузях. Його всезагального універсального формою є не якісь конкретні продукти, створені в промисловості чи сільському господарстві, а вартість товарів. Ріст багатства відбувається тоді, коли початково затрачена на виробництво вартість приростає на додаткову вартість, створену в його процесі.

Так було зроблене важливе наукове відкриття, яке дало можливість представникам класичної політекономії створити теорію трудової вартості. Заслугою «класиків» є і те, що вони почали розглядати ринок як саморегулюючу систему.

В 40-х роках XIX ст. в економічній науці виділився радикальний напрям - **марксизм**. Засновники цього напрямку К. Маркс і Ф. Енгельс досліджують систему законів капіталістичного суспільства з позиції робітничого класу. Продовжуючи дослідження трудової теорії вартості, зробили аналіз розвитку

форм вартості, запропонували свої концепції додаткової вартості, грошей, продуктивності праці, відтворення, економічних криз, земельної ренти. Однак положення марксизму про заперечення приватної власності і ринку, посилення експлуатації і зростання зубожіння трудящих, про єдиний фактор формування вартості, переваги суспільної власності, неминучість краху капіталізму не мали належної обґрунтованості й не знайшли практичного підтвердження. Тому вони нині піддаються справедливій науковій критиці.

В кінці XIX ст. почала формуватись австрійська **школа граничної корисності** або **маржиналізм**.

Маржиналізм - теорія, яка пояснює економічні процеси і явища, виходячи з універсальної концепції використання граничних, крайніх («max» чи «min») величин, які характеризують не внутрішню сутність самих явищ, а їхню зміну у зв'язку зі зміною інших явищ. Дослідження маржиналістів ґрунтуються на таких категоріях, як «гранична корисність», «гранична продуктивність», «граничні витрати» і ін. Маржиналізм використовує кількісний аналіз, економіко-математичні методи і моделі, в основі яких лежать суб'єктивно-психологічні оцінки економічних дій індивіда. Представники маржиналізму К. Менгер, Ф. Візер, У. Джевонс, Л. Вальрас.

2.3. Основні напрями сучасної економічної науки

У сучасній західній економічній науці існують різні напрями і школи, типологія яких відрізняється як за методами аналізу, так і за розумінням предмета й мети дослідження. Концептуально відрізняються і підходи до вирішення економічних проблем. Однак цей поділ значною мірою умовний, тому всю сукупність сучасних течій і шкіл можна згрупувати у такі чотири основні напрями: **неокласицизм, кейнсіанство, монетаризм, інституціоналізм, неокласичний синтез**.

Неокласицизм. Заперечує необхідність втручання держави в економіку, розглядає ринок як саморегульовану економічну систему, здатну самостійно встановити необхідну рівновагу між сукупним попитом та сукупною

пропозицією. Засновники теорії - А. Маршал та А. Пігу. Послідовники - Л. Мізес, Ф. Хайєк, М. Фрідмен, А. Лаффер, Дж. Гілдер, Ф. Кейган та ін.

Неокласичний напрям охоплює багато різних концепцій і шкіл: *монетаризм, теорію суспільного вибору, теорію реальних очікувань та ін.* Особливою популярністю користується концепція монетаризму, визнаним теоретиком якої є американський економіст Мілтон Фрідмен. Прихильники монетаризму: Ф. Найт, Дж. Стиглер, Ф. Кейган, А. Голдмен.

Монетаризм - теорія, яка приписує грошовій масі, що перебуває в обігу, роль визначального фактора у формуванні економічної кон'юнктури, розвитку виробництва і зміні обсягів валового національного продукту (ВНП). За правилом монетаризму приріст грошової маси (монетарної бази) має бути скоординований з темпами зростання товарної маси, динамікою цін і швидкістю обертання грошей.

Кейнсіанство - одна з провідних сучасних теорій, яка обґрунтовує необхідність активного втручання держави в регулювання ринкової економіки шляхом стимулювання попиту й інвестицій через проведення певної кредитно-бюджетної політики. Засновником теорії є видатний англійський економіст Дж. Кейнс.

Прихильники і послідовники Кейнса (Дж. Робінсон, П. Сраффа та інші) виступають за активну участь держави у структурній перебудові економіки, визнають за необхідне запровадження антикризового та антициклічного регулювання, перерозподілу доходів, збільшення соціальних виплат.

Інституціоналізм, або *інституціонально-соціологічний напрям*, представниками кого є Т. Веблен, Дж. Коммонс, У. Мітчелл, Дж. Гелбрейт, Я. Тінберген, Г. Мюрдаль та ін., розглядають економіку як систему, в якій відносини між господарюючими суб'єктами складаються під впливом як економічних, так і політичних, соціологічних і соціально-психологічних факторів. Об'єктами вивчення для них є «інститути», під якими вони розуміють державу, корпорації, профспілки, а також правові, морально-етичні норми, звичаї, інстинкти і т. ін.

Неокласичний синтез - узагальнююча концепція, представники якої (Д. Хікс, Дж. Б'юкенен, П. Самуельсон та ін.) обґрунтовують принцип поєднання ринкового і державного регулювання економічних процесів, наголошують на необхідності руху до змішаної економіки. Дотримуються принципу раціонального синтезу неокласичного і кейнсіанського напрямку економічної теорії.

2.4. Розвиток економічної думки в Україні

Українці, незважаючи на постійне поневолення їх чужинцями, на колоніальний статус нації, брали активну участь у розвитку економічної теорії. На жаль, про це більше відомо зарубіжній економічній громадськості. Це можна пояснити тим, що, по-перше, український народ тривалий час був позбавлений своєї держави, по-друге, всі українські економісти зараховані до російських, по-третє, в країнах Західної Європи, де формується світова думка, нерідко твердиться (і це вже традиція) про певну нездатність слов'ян до економічного мислення, по-четверте, праці українських економістів не були доступні часто навіть фахівцям. У вузах економічну думку України не вивчали. Інтерес до спадщини українських економістів кваліфікувався як буржуазний націоналізм, що був проголошений найбільшим ворогом більшовизму і репрезентованої ним імперії.

Незважаючи на це, економічна думка України розвивалася у загальноєвропейському і світовому контексті. Майже всі українські економісти контактували з економістами західноєвропейських країн, добре знали їхні концепції та науковий інструментарій, удосконалювали його. Так, українець С.Ю. Десницький був учнем А. Сміта - творця трудової теорії і автора знаменитого твору «Багатство народів».

Прихильником і послідовником «батька економічної науки» був син українського священика М.А. Балудянський (1769-1847), якого можна вважати першим українським професійним економістом. Йому не довелося працювати в Україні - викладав у вузах Петербурга, був першим ректором Петербурзького університету. Однак саме Україна має право на спадщину видатного економіста, який зробив чимало для утвердження демократичних економічних поглядів на

просторах Російської та Австрійської монархій. М.А. Балудянський мав значний вплив на економічну концепцію програми декабристів, він створив «Економічну систему», що досі не втратила свого значення, особливо для країн, які стають на шлях економічного суверенітету. У цій системі обґрунтовуються принципи й основи розбудови національної економіки з позиції вільних ринкових відносин.

Розвитку економічної науки сприяв і І.В. Вернадський (1821-1884) - батько знаменитого природознавця. У 1849 р. він захистив докторську дисертацію, присвячену аналізу італійської економічної літератури. Вже один цей факт свідчить, що українські економісти виходили за національні межі, включалися в загальноєвропейський науковий контекст. І.В. Вернадський критично оцінював утопічні теорії «общинного соціалізму», носіями якого були О. Герцен, М. Чернишевський та інші російські соціалісти, був головним опонентом М. Чернишевського. І.В. Вернадський видав журнал «Економічний показчик». Для того часу, як стверджують дослідники, це було унікальне видання.

Важливе місце в українській і європейській економічній науці посідає доцент Київського університету М.І. Зібер (1844-1888), який досліджував первісну культуру, захистив дисертацію про еволюцію трудової теорії від Д. Рікардо до К. Маркса. Він перший у світі зробив науковий аналіз «Капіталу» К. Маркса, вказав на його джерела. До речі, К. Маркс відзначав, що М.І. Зібер найглибше проник у методологію «Капіталу».

У річищі соціалістичних соціально-економічних поглядів формувався С.А. Подолинський (1850-1891) - основоположник екологічної парадигми сучасної економічної науки. Найвагомим у його науковій спадщині є економіко-екологічне відкриття, обґрунтоване в дослідженні «Праця людини, її відношення до розподілу енергії» (1880). Дослідження опубліковане німецькою, французькою та італійською мовами. Суть відкриття С.А. Подолинського полягає в тому, що з допомогою організованої людської праці можна гармонізувати взаємини суспільства й природи, уникнути енергетичної кризи, оскільки праця здатна не тільки роздавати, але й зберігати і нагромаджувати сонячну енергію.

Відкриття С.А. Подолинського мало помітний вплив на світову економічну та екологічну науку. Це відзначив В.І. Вернадський, на цьому наголошують сучасні природознавці, філософи, економісти.

У розвитку економічної теорії велика заслуга видатного українського вченого М.І. Туган-Барановського (1865-1919), який обґрунтував можливості синтезу трудової концепції та концепції граничної корисності, які вважалися антиподами. Теорія М.І. Тугана-Барановського отримала математичне підтвердження. Професор Київського університету М. Столяров писав: «Якщо стати на точку зору М.І. Тугана-Барановського, то в його визначенні теоретична політична економія такою мірою володіє методами абстрактної науки, що її скоріше доцільно було б прирівняти з механікою і теоретичним вивченням фізики».

М.І. Туган-Барановський вніс помітний вклад у розвиток теорії кооперації, грошового обігу, критику економічних доктрин марксизму, економічних концепцій російського народництва. Світове визнання М.І. Туган-Барановський дістав за дослідження з теорії ринку й економічних криз, розробку концепцій економічної кон'юнктури, яку позитивно сприйняли економісти багатьох країн ще за життя вченого. Його праця з історії криз в Англії на початку ХХ ст. перекладена на німецьку та англійську мови, вона вплинула на економічні погляди провідних економістів Європи й Америки. М.І. Туган-Барановський є першим східноєвропейським ученим, якого визнала світова економічна думка.

Помітним в економічній науці ХХ ст. був представник «Київської школи» Є.Є. Слуцький (1880-1948). Він одним із перших в Україні застосував математичні методи в економічній науці. Його економіко-математичні праці написані на рубежі 10-20-х років ХХ ст., опубліковані в українських та зарубіжних виданнях, стали основою нового напрямку в науці - прaxeології. На батьківщині ж економіко-математичні погляди Є.Є. Слуцького замовчувалися, а зарубіжні економісти-математики їх використовували, віддаючи належне доробкові й талантові українського вченого. Праці Є.Є. Слуцького актуальні й нині, особливо у практиці моделювання економічних процесів.

Світове значення мають демократичні дослідження М.В. Птухи (1889-1961). Світогляд вченого формувався на українських наукових традиціях, під впливом М.І. Тугана-Барановського. М.В. Птуха висунув демократичні ідеї та розробив демостатичні таблиці, які високо оцінені світовою статистичною наукою. Статистика, здається, була єдиною сферою економічних знань, в якій можна було щось зробити в умовах заідеологізованої економічної науки.

Отже, економічна наука України на всіх історичних етапах розвивалась у загальноцивілізаційному руслі, а український народ дав світові оригінальних економістів-мислителів, спадщина яких досі ще не вивчена і не популяризована.